

Klaudia Stala

Palatium możnowładcze Piotra Włostowica? Rekonstrukcja najstarszej fazy budowli romańskiej w Sobótce-Górcie na podstawie najnowszych wyników badań archeologiczno-architektonicznych

Piotr Włostowic's magnate Palatium? Reconstruction of the oldest phase of the Romanesque building in Sobótka-Górka, on the basis of the latest results of archeological and architectural research

W wyniku badań archeologiczno-architektonicznych kontynuowanych w roku 2008 w obrębie najstarszej części kompleksu zamkowego w Sobótce-Górcie, będącego w świetle utrwalonych w literaturze przedmiotu opinii reliktem kościoła prepozytury kanoników regularnych¹, uchwycono istotne sekwencje nawarstwień oraz relikty architektury, które w sposób diametralny zmienić powinny podejście do historii badanego obiektu, jak też jego pierwotnej funkcji.

Badania, o których tu mowa, mają charakter ratowniczy i poprzedzający inwestycję obejmującą kompleksową modernizację zarówno zabytkowego obiektu zamkowego, jak również otaczającego go zespołu parkowego wraz z zabudową gospodarczą. Prowadzone są z przerwami od 2002 roku, a od 2007 roku w zespole dwuosobowym: A. Kadłuczka (kierownik badań) oraz autorka.

Istotne dla niniejszych rozważań rezultaty prac badawczych dotyczą wyłącznie obszaru badań zlokalizowanego w obrębie tzw. dawnego kościoła, stanowiącego obecnie wschodnią partię eklektycznego budynku zamkowego (ryc. 1), a zamierzonym przedmiotem dyskusji i analizy jest rekonstrukcja najstarszej, a zarazem pierwotnej fazy budowlanej tego obiektu, nazywanego przez autorkę budowlą romańską.

As a result of archaeological and architectural research carried out in 2008 within the oldest part of the castle complex in Sobótka-Górka which, in the light of opinions presented in the literature of the subject, was a relic of a provostship church of Canons Regular, significant sequences of accumulations and relics of architecture were registered which should diametrically change the approach to the history of the examined object, as well as its original function.

The research discussed here was of rescue character and preceded the enterprise which included a complex modernisation of both the historic castle, and the surrounding park complex with utility buildings. The work has been conducted intermittently since 2002 and since 2007 by a two-person team including: A. Kadłuczka (research manager) and the author of this article.

Results of excavation work, significant for this discussion, concern only the area of research located within the so called old church, presently constituting the eastern part of the eclectic castle building (fig. 1), and the intended subject of the discussion and analysis is the reconstruction of the oldest, and at the same time original, construction phase of this object called the Romanesque building by the author.

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

Badania archeologiczno-architektoniczne

W roku 2008 badania archeologiczno-architektoniczne skoncentrowano w obrębie tzw. dawnego kościoła kanoników regularnych w celu dokładnego rozpoznania początków obiektu oraz jego przemian powstałych w wyniku licznych interwencji architektonicznych. Prace badawcze prowadzono w kilku etapach. Sezon rozpoczęto serią badań architektonicznych w obrębie wnętrza podłużnego korpusu budowli romańskiej noszącego współcześnie nazwę Sali Rycerskiej. Równocześnie prowadzono prace archeologiczne. Skupiały się one w dwóch kluczowych miejscach: w obrębie dawnego prezbiterium (kontynuacja badań z lat ubiegłych) oraz wyżej wspomnianej sali (ryc. 2).

Prezbiterium dawnego kościoła kanoników regularnych

Zamknięte prosto, prawie kwadratowe w rzucie prezbiterium (5,25 × 6,0 m) poddane zostało badaniom archeologicznym w 2007 roku, wówczas to prace remontowe w obrębie obiektu umożliwiły przeprowadzenie badań ratowniczych wewnątrz średniowiecznej budowli. Początkowo powierzchnia badań była ograniczona, ze względu na współczesne ścianki działowe, które wypełniały wnętrze i tak już niewielkiego pomieszczenia. Prace archeologiczne przeprowadzono w obrębie północno-wschodniego pomieszczenia odsłaniając pozostałości ołtarza romańskiego i sekwencje nawarstwień z uchwyconymi trzema poziomami użytkowymi. Poziom najniższy związany z najstarszą fazą budowli zleżał na znacznej głębokości 234,08 m n.p.m., znajdował się zatem znacznie poniżej obecnego poziomu użytkowego². Uchwycony poziom korespondował z odsłoniętym kamiennym stopniem pod ołtarz romański (ryc. 3). Wystąpił w postaci mocno zbitej warstwy żółtej gliny, zaś w narożniku północno-wschodnim zarejestrowano fragment granitowej płytki posadzkowej zalegającej bezpośrednio na ww. warstwie. W celu całkowitego odsłonięcia fundamentu pod ołtarz oraz rozpoznania kompletnej stratygrafii pomieszczenia w roku 2008 zdecydowano się na rozebranie współczesnych ścianek działowych, dzięki czemu uzyskano powierzchnię badawczą obejmującą całe pomieszczenie dawnego prezbiterium. Odsłonięto wówczas stopę fundamentową pod relikwiarz ołtarza romańskiego w profilu wschodnim (ryc. 4). Eksploracja sięgnęła intencjonalnie urabianej skały macierzystej, stanowiącej dno wkopu pod ołtarz. W części zachodniej dawnego prezbiterium natrafiono na trzy jednoczesne pochówki usytuowane równolegle

Archaeological and architectural research

In 2008, archaeological and architectural research concentrated within the so called old church of Canons Regular in order to identify precisely the beginnings of the object and its alterations resulting from numerous architectural interventions. Research work was conducted in several stages. The season commenced with a series of architectural examinations within the interior of the elongated body of the Romanesque building, presently known as the Knight's Room. Simultaneously archaeological work was carried out which was focused in two key places: within the old presbytery (continuation of research from previous years) and the above mentioned room (fig. 2).

Presbytery of the former church of Canons Regular

Enclosed in a straight line presbytery, almost on a square plan (5.25 × 6.0 m), underwent archaeological examination in 2007, when the restoration work within the object allowed for conducting rescue research within the medieval building. Initially the research area was restricted because of modern partition walls which filled in the interior of the already rather small room. Archaeological work was conducted within the north – east room revealing the relics of a Romanesque altar and sequences of accumulations with three visible utility levels. The lowest level associated with the oldest phase of the building was at a considerable depth of 234.08 m above sea level, and therefore much lower than the present utility level. The registered level corresponded with the revealed stone step under the Romanesque altar (fig. 3). It occurred in the form of a hard and compact layer of yellow clay, while in the north – east corner a fragment of a granite floor tile was registered lying directly on the above mentioned layer. In order to fully uncover the foundations under the altar and to recognise the complete stratigraphy of the room it was decided, in 2008, that the modern partition walls should be dismantled, due to which research area encompassing the whole former presbytery was obtained. Foundation base under the relic of the Romanesque altar in the east profile was discovered then (fig. 4). Exploration reached the deliberately hewn rock matrix, which constituted the bottom of the pit under the altar. In the western part of the old presbytery, three same-time burials situated parallel to each other were found. Burial pits coming from the modern layer took practically the whole width of the examined room, and their

względem siebie. Wkopy grobowe wychodzące z warstwy nowożytniej zajmowały praktycznie całą szerokość badanego pomieszczenia, a ich dno stanowiła również kształtowana intencjonalnie skała macierzysta. W obrębie grobów zarejestrowano zdekompletowane pochówki męskie w wieku *maturus*, zwrócone częścią twarzą w stronę ołtarza. Ułożone w pozycji wyprostowanej z rękoma skrzyżowanymi na miednicy (w jednym przypadku kończyny dolne zostały celowo podkurzone ze względu na zbyt krótką jamę grobową). W grobach nie zarejestrowano śladów trumien oraz przedmiotów ruchomych (ryc. 5). Istotnym odkryciem było uchwycenie w narożniku północno-zachodnim fragmentu ściany poprzecznej, ciętej wkopem pod pochówek, która najprawdopodobniej zamykała lub przesłaniała częściowo prezbiterium, odgradzając je od korpusu budowli (ryc. 6).

Tzw. Sala Rycerska

We wrześniu 2007 roku przeprowadzono wstępne rozpoznanie wnętrza tzw. Sali Rycerskiej przy użyciu kamery termowizyjnej i georadaru. Wyniki były zaskakujące. Badania georadarowe sugerowały występowanie podziałów wewnętrznych (w tym poprzecznych) w obrębie pomieszczenia, nie mających analogii w budowlach sakralnych³ (ryc. 7).

W związku z powyższym w 2008 roku zdecydowano się na wytyczenie wykopu sondażowego w przy filarze ściany północnej. W wykopie odsłonięto lico południowe północnej ściany magistralnej romańskiego kościoła na długości 2 m. Zwraca uwagę bardzo dobry stan zachowania lica o starannie opracowanych powierzchniach kamienia ciosowego układanego warstwowo oraz precyzyjnie wykonanych spoinach, analogicznie do wątku w elewacji południowej. Mur odsłonięto na głębokość 75 cm od obecnej posadzki. Na głębokości 60 cm uchwycona została niewielka odsadzka.

We wschodnim odcinku lica muru romańskiego zachował się fragment strzępia po fundamencie pod filar, który został rozebrany w jednej z kolejnych faz przebudowy, a destrukcja wrzucony do wykopu i zasypany. Fundament filara złożony z potężnego bloku kamiennego spoczywał na odsadzce romańskiej i był bezpośrednio wkuty w romańskie lico. Stopa fundamentu zalegała na wysokości 60-65 cm od obecnego poziomu posadzki. Nie natrafiono natomiast na sugerowany w badaniu georadarowym mur równoległy do północnej ściany magistralnej. W celu kompleksowego rozpoznania sekwencji nawarstwień oraz wielokrotnych przekształceń budowlanych, a także w celu weryfikacji sugerowanych podziałów wewnętrznych wytyczono długą sondę o przebiegu wzdłużnym w stosunku do magistralnej

bottom was also deliberately hewn rock matrix. Incomplete burials of males in *maturus* age, with their faces turned towards the altar were registered within the graves. They were laid out straight with their arms crossing over the pelvis (in one case the lower limbs had been deliberately pulled up because of a too short burial pit). No traces of coffins or movable artefacts were registered in the graves (fig. 5). Registering a fragment of a crosswise wall in the north – west corner, cut in by the burial pit, which must have enclosed or partially screened the presbytery separating it from the main body of the building (fig. 6) was a significant discovery.

The so called Knight's Room

In September 2007, initial recognition of the interior of the so called Knight's Room was conducted with the use of thermo-visual camera and a georadar. The obtained results were surprising. Georadar surveys suggested internal divisions (including crosswise) occurring within the room which had no analogies in church buildings (fig. 7).

Therefore, in 2008 it was decided that a survey pit should be marked out at the pillar of the north wall. In the pit, the south face of the north load-bearing wall of the Romanesque church was uncovered at the length of 2 m. Very good state of preservation of the wall face with carefully dressed surfaces of stone blocks laid in layers and precisely made joints, analogically to the bond in the south elevation, is worth paying attention to. The wall was uncovered to the depth of 75 cm from the present floor level. At the depth of 60 cm a small set-off was registered.

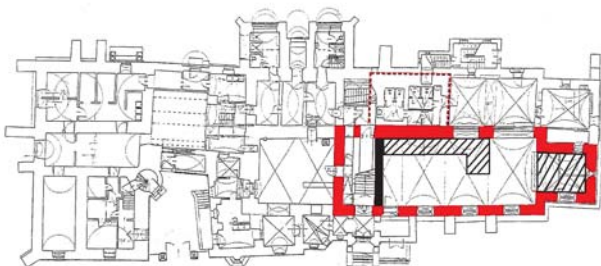
In the eastern section of the Romanesque wall face a fragment of toothings was preserved from a foundation pillar which was dismantled during one of the subsequent phases of reconstruction, and the spoilage was thrown into the pit and buried. The pillar foundation consisting of a massive stone block was laid on a Romanesque sett-off and was directly embedded into the Romanesque face. The foundation base was found at the height of 60-65 cm from the present-day floor level. However, no traces of the wall parallel to the north load-bearing wall, suggested by the georadar survey, were found. In order to obtain extensive identification of sequences of accumulations and multiple building transformations, as well as to verify the suggested internal divisions, a long probe was marked out running alongside the load-bearing north wall, tangent to its external face and the edge of an earlier dig and running westwards to the face of the west wall which enclosed the present so called Knight's Room. The probes measured: 1100 cm × 164 cm.

Ryc. 1. Widok na południową elewację zamku w Górczce. Fot. K. Stala
 Fig. 1. View of the south elevation of the castle in Górczka. Photo: K. Stala

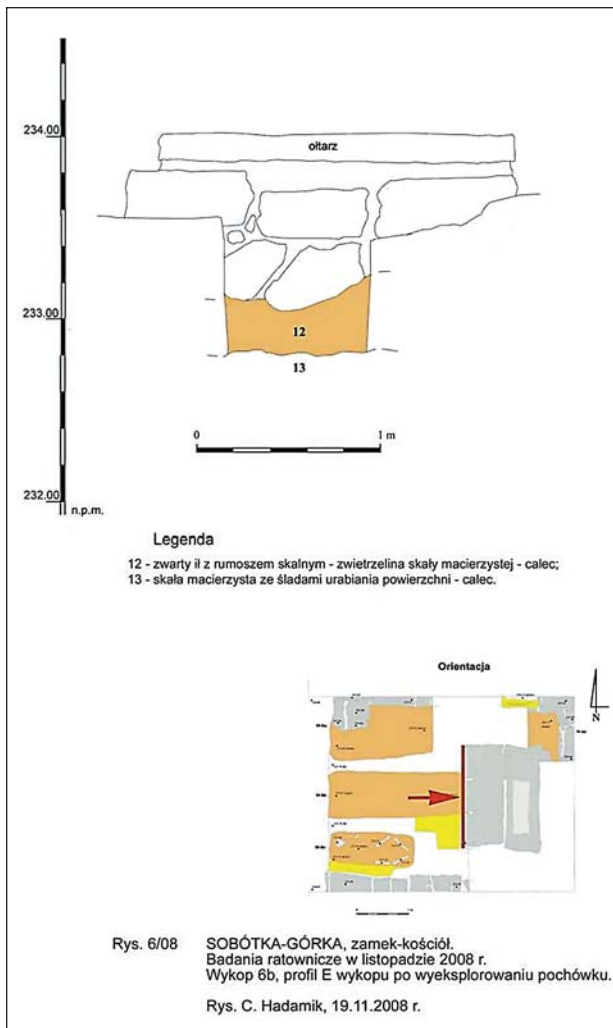
Ryc. 3. Pierwotny poziom użytkowy z prezbiterium z widocznym fragmentem płytki granitowej, narożnik północno-wschodni. Fot. K. Stala
 Fig. 3. Original utility level from the presbytery with a visible fragment of a granite tile, north-east corner. Photo: K. Stala

Ryc. 2. Zasięg budowli romańskiej wg A. Kadłuczki i K. Stali z zaznaczonymi obszarami badań archeologicznych z 2008 roku (rzut). Oprac. K. Stala
 Fig. 2. Outline of the Romanesque building acc. to A. Kadłuczka and K. Stala with marked areas of archaeological research from 2008 (plan). Made by K. Stala

Ryc. 5. Prezbiterium, obszar eksploracji archeologicznej (widok na kamienny ołtarz romański oraz wkopy grobowe). Fot. Cz. Hadamik
 Fig. 5. Presbytery, the area of archaeological exploration (view of the Romanesque stone altar and burial pits). Photo: Cz. Hadamik

Ryc. 4. Prezbiterium, fundament pod ołtarz romański (profil wschodni) oraz plan sytuacyjny wykopu (rzut). Rys. i oprac. Cz. Hadamik
 Fig. 4. Presbytery, foundation under the Romanesque altar (eastern profile) and a situation plan of the excavation (plan). Drawn by Cz. Hadamik

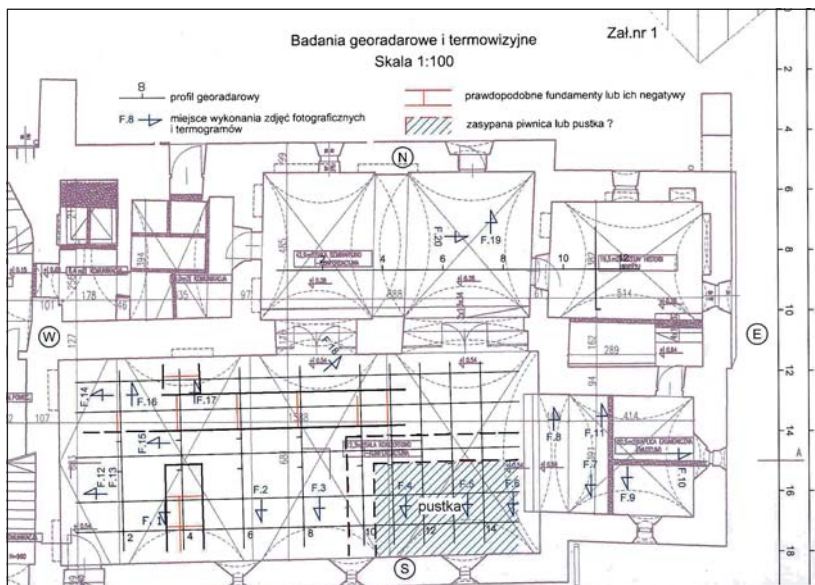

Ryc. 6. Relikt fundamentu ściany poprzecznej w prezbiterium. Fot. Cz. Hadamik
 Fig. 6. Relics of the foundation of the crosswise wall in the presbytery. Photo: Cz. Hadamik

Ryc. 9. Pierwotny poziomy użytkowy (w postaci fragmentarycznie zachowanej wylewki wapiennej) zarejestrowany w tzw. Sali Rycerskiej. Fot. K. Stala

Fig. 9. The original utility level (in the room of fragmentarily preserved lime screed) registered in the so called Knight's Room. Photo: K. Stala

Ryc. 7. Odczyt z badań georadarowych przeprowadzonych w tzw. Sali Rycerskiej w 2007 roku. Oprac. Krakowskie Przedsiębiorstwo Geodezyjne
 Fig. 7. Reading from georadar survey conducted in the so called Knight's Room in 2007. Made by Krakowskie Przedsiębiorstwo Geodezyjne

Ryc. 8. Widok na odsłonięte lico muru poprzecznego (tzw. Sala Rycerska). Fot. K. Stala
 Fig. 8. View onto the uncovered face of the crosswise wall (the so called Knight's Room). Photo: K. Stala

Ryc. 10. Zewnętrzny narożnik południowo-zachodni budowli romańskiej zachowany w południowej elewacji zamku. Fot. K. Stala

Fig. 10. External south-west corner of the Romanesque building preserved in the south elevation of the castle. Photo: K. Stala

ściany północnej, stykającą z jej licem wewnętrznym, a także z krawędzią wcześniejszego wykopu i biegnącą w kierunku zachodnim, aż do lica ściany zachodniej, zamykającej obecną tzw. Salę Rycerską. Wymiary sondy wyniosły 1100 cm × 164 cm. Rozpoznanie w obrębie wykopu potwierdziło uchwycenie w badaniach georadarowych muru poprzecznego. Był on morfologicznie związany z murem magistralnym, wzniesiony w identycznej technice budowlanej (ryc. 8). Grubość muru wyniosła 105 cm, dokładnie tyle, co ściany magistralne korpusu budowli romańskiej. Korona muru, wtórnie ukształtowana w wyniku akcji rozbiórkowej pochodzącej z drugiej fazy użytkowej budynku, zalegała na głębokości 234,16 m n.p.m. Równocześnie uchwyciono negatywy po fundamentach pod filary pochodzące ze wspomnianej drugiej fazy budowli, o przebiegu równoległym do muru północnego, które w badaniu georadarowym dały odczyt jednolitego muru. Tym samym potwierdzone zostały wyniki badań nieinwazyjnych. Istotne w niniejszych badaniach było uchwycenie dwóch poziomów użytkowych. Najniżej zarejestrowano poziom zachowany w postaci warstwy wylewki wapiennej (ryc. 9), zalegający jeszcze o 16 cm poniżej odpowiadającego mu najstarszego poziomu w prezbiterium. Uchwyciona w profilu południowym i wschodnim warstwa spalonego drewna zalegająca bezpośrednio nad poziomem wylewki sugerować może istnienie drewnianej podłogi w najstarszej fazie istnienia budowli, która pokrywała powierzchnię badanego pomieszczenia i uległa zniszczeniu podczas lokalnego pożaru. Stopa fundamentowa muru magistralnego zalegała bezpośrednio na skale macierzystej, uwzględniając spadek terenu w krańcu północno-zachodnim schodziła na głębokość 232,76 m n.p.m. Brak najstarszego poziomu użytkowego na obszarze badawczym wytyczonym pomiędzy murem poprzecznym a murem zamykającym tzw. Salę Rycerską spowodowany został wybraniem nawarstwień aż do skały macierzystej podczas stawiania muru zamykającego ww. salę. Kolejne młodsze nawarstwienia rejestrowane w tym obszarze korespondują z sekwencjami młodszych nawarstwień w wykopie po drugiej stronie muru poprzecznego. Ta informacja jest ważna dla poczynionych prób rekonstrukcji najstarszej fazy budowli romańskiej, nie tylko dotyczących odtworzenia pierwotnej bryły, ale przede wszystkim zmierzających do rozpoznania zastosowanych rozwiązań funkcjonalno-przestrzennych.

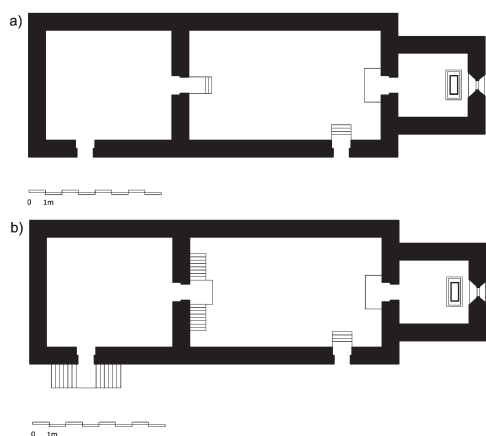
Interpretacja

Analiza wyników przedstawionych tu pokrótce badań wskazuje jednoznacznie, iż w pierwot-

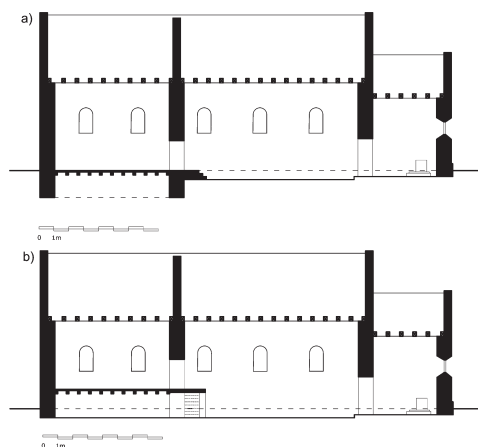
Identification within the dig confirmed the existence of a crosswise wall registered during the georadar survey. It was morphologically connected with the load-bearing wall, and erected with the use of an identical building technique (fig. 8). The wall was 105 cm thick, which precisely equalled the thickness of the load-bearing walls of the main body of the Romanesque building. The crown of the wall, re-shaped as a result of a demolition during the second utility phase of the building, was located at the depth of 234.16 m above sea level. Simultaneously, negatives of pillar foundations were registered, coming from the already mentioned second phase of the building, running parallel to the north wall of which the reading in georadar survey was that of a homogenous wall. Thus the results of the non-invasive research were confirmed. Registering the two utility levels was significant for this research. The level preserved in the form of a layer of lime screed (fig. 9) was registered as the lowest, lying still 16 cm below the corresponding oldest level in the presbytery. The layer of burnt timber, noticed in the southern and eastern profile, lying directly over the screed level could suggest the existence of a wooden floor in the oldest phase of the structure, which covered the surface of the examined room and was destroyed in a local fire. The foundation base of the load-bearing wall lay directly on the rock matrix, and considering the slope of the land at the north-western edge it reached the depth of 232.76 m above sea level. The lack of the oldest utility level in the research area marked out between the crosswise wall and the wall enclosing the so called Knight's Room was caused by the accumulations having been removed down to the rock matrix, when the wall enclosing the above mentioned room was being built. The subsequent younger accumulations registered in this area correspond with the sequences of younger accumulations in the dig on the other side of the crosswise wall. This information proved essential for attempts at reconstruction of the oldest phase of the Romanesque building, not only concerning re-creation of its original bulk, but mainly aiming at identification of the applied functional and spatial solutions.

Interpretation

The analysis of results of the research briefly described here clearly indicates that in its original oldest phase the examined object was not designed as a church building, as had been thought before, but as a lay structure. At the initial stage of architectural research, it was already shown on the basis of the inventory, that the length of the main

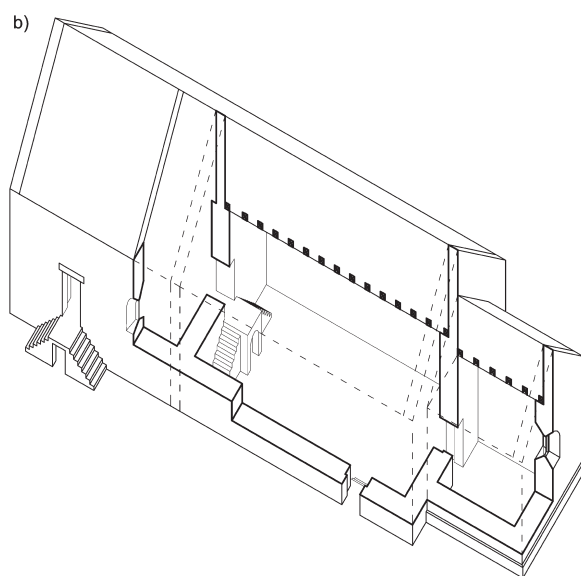
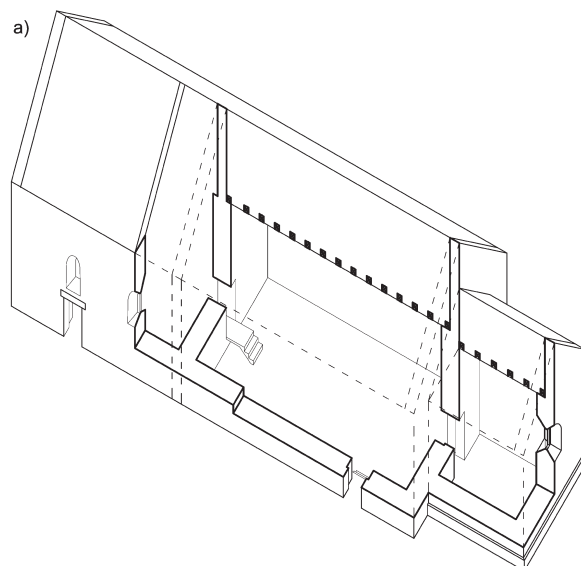

Ryc. 11. Rekonstrukcja pierwszej fazy budowli romańskiej wg A. Kadłuczki i K. Stali (rzut). Oprac. A. Szkiłondź
 wariant a) rekonstruowany poziom części mieszkalnej odpowiada domniemanemu zewnętrznemu poziomowi romańskiemu
 wariant b) rekonstruowany poziom części mieszkalnej znajduje się powyżej domniemanego zewnętrznego poziomu średniowiecznego
Fig. 11. Reconstruction of the first phase of the Romanesque building acc. to A. Kadłuczka and K. Stala (plan). Made by A. Szkiłondź
 variant a) reconstructed level of the living quarters corresponds with the supposed external Romanesque level
 variant b) reconstructed level of the living quarters is above the supposed external medieval level

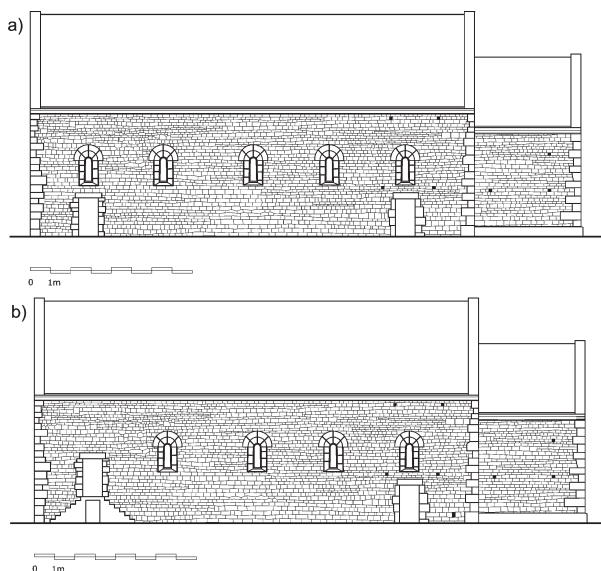
Ryc. 13. Przekrój poprzeczny przez budowlę romańską, rekonstrukcja pierwszej fazy (palatium) wg A. Kadłuczki i K. Stali. Oprac. A. Szkiłondź
 wariant a) rekonstruowany poziom części mieszkalnej odpowiada domniemanemu zewnętrznemu poziomowi romańskiemu, piwnica mocno zagłębiona
 wariant b) rekonstruowany poziom części mieszkalnej znajduje się powyżej domniemanego zewnętrznego poziomu średniowiecznego, poziom piwnicy odpowiada poziomowi auli
Fig. 13. Cross-section through the Romanesque building, reconstruction of the first phase (palatial) acc. to A. Kadłuczka and K. Stala. Made by A. Szkiłondź
 variant a) reconstructed level of the living quarters corresponds to the supposed external Romanesque level, and sunken cellar
 variant b) reconstructed level of the living quarters is located above the supposed external medieval level, the level of the cellar corresponds to the level of the aula

nej, najstarszej fazy badany obiekt został zaprojektowany nie jako budowla sakralna, jak to dotychczas sądzono, lecz obiekt o charakterze świeckim. Już na początkowym etapie badań architektonicznych wykazano na podstawie wykonanej inwentaryzacji, iż długość korpusu budowli romańskiej w Sobótce-Górcie przekracza znacznie tę,

Ryc. 12. Rekonstrukcja aksonometryczna pierwszej fazy budowli romańskiej (palatium) wg A. Kadłuczki i K. Stali. Oprac. A. Szkiłondź
 wariant a) rekonstruowany poziom części mieszkalnej odpowiada domniemanemu zewnętrznemu poziomowi romańskiemu, piwnica mocno zagłębiona
 wariant b) rekonstruowany poziom części mieszkalnej znajduje się powyżej domniemanego zewnętrznego poziomu średniowiecznego, poziom piwnicy odpowiada poziomowi auli
Fig. 12. Axonometric reconstruction of the first phase of the Romanesque building (palatial) acc. to A. Kadłuczka and K. Stala. Made by A. Szkiłondź
 variant a) reconstructed level of the living quarters corresponds to the supposed external Romanesque level, and sunken cellar
 variant b) reconstructed level of the living quarters is located above the supposed external medieval level, the level of the cellar corresponds to the level of the aula

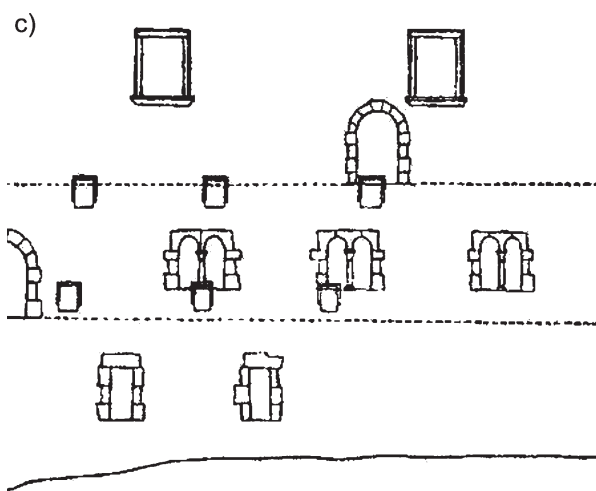
body of the Romanesque building in Sobótka-Górka significantly exceeds the measurements which had been previously quoted in available literature. The over 22-metre long body of the building, though of relatively small width – barely 8 metres – is clearly visible in the south elevation of the castle even today. The differences concerning the

Ryc. 14. Widok elewacji południowej pierwszej fazy budowli romańskiej (palatium) wg A. Kadłuczki i K. Stali. Oprac. A. Szkiłondź
 wariant a) rekonstruowany poziom części mieszkalnej odpowiada domniemanemu zewnętrznemu poziomowi romańskiemu, wejścia do auli i części mieszkalnej wychodzą z jednakowego poziomu
 wariant b) rekonstruowany poziom części mieszkalnej znajduje się powyżej domniemanego zewnętrznego poziomu średniowiecznego
 Fig. 14. View of the south elevation of the first phase of the Romanesque building (palatial) acc. to A. Kadłuczka and K. Stala. Made by: A. Szkiłondź

variant a) reconstructed level of the living quarters corresponds to the supposed external Romanesque level, entrances to the aula and the living quarters open from the same level
 variant b) reconstructed level of the living quarters is located above the supposed external medieval level

jaka dotychczas była podawana w dostępnej literaturze. Długi, ponad 22-metrowy korpus, mający, jak na tę długość zastanawiająco niewielką, szerokość 8 metrów, czytelny jest do dnia dzisiejszego w południowej elewacji zamku. Różnice w danych dotyczących długości korpusu spowodowane były powszechnym przekonaniem, że faza romańska obiektu kończy się wraz ze ścianą zachodnią tzw. Sali Rycerskiej. Tymczasem w elewacji południowej zamku, w części przylegającej do gotyckiej wieży czytelny jest wyraźnie dobrze zachowany narożnik południowo-zachodni korpusu, wykonany z potężnych, dobrze technologicznie opracowanych ciosów granitu (ryc. 10). Równocześnie badania architektoniczne prowadzone wewnątrz pomieszczenia wykazały, iż wspomniana ściana zachodnia jest dostawiona do magistralnej ściany północnej, co wyklucza wcześniejszą tezę, że na niej kończy się korpus analizowanej budowli. Ponadto odsłonięte spod tynku kamienne lico ściany zachodniej zdecydowanie odbiega technologicznie od wątku kamiennego ścian magistralnych budowli romańskiej. Niestarannie obrobione, duże ciosy granitu, zbliżone do kwadratu, ułożone w nierówne warstwy zalane zostały obficie zaprawą wapieniopiaskową wychodzącą na powierzchnię kamienia,

Ryc. 15. Zestawienie porównawcze
 a) portal południowy budowli romańskiej w Górcze, XII w. Fot. K. Stala
 b) portal palatium Fryderyka Barbarossy w Chebie (Czechy), po poł. XII w. (źródło: A. Merhautova, D. Trestik, *Romanske Umeni v Čechach a na Morave*, Praha 1984)
 c) portale pierwszej fazy budynku rezydencjonalnego w Spiskim Hradzie, XI-XII w.
 Fig. 15. Comparative list
 a) south portal of the Romanesque building in Górcze, 12th c. Photo: K. Stala
 b) portal of the Frederic Barbarossa palatium in Cheb (Czech), after the mid-12th c. (source: A. Merhautova, D. Trestik, *Romanske Umeni v Čechach a na Morave*, Praha 1984)
 c) portals of the first phase of the residential building Spiski Hrad, 11th-12th c.

length of the main body were caused by the general belief that the Romanesque phase of the object finishes at the western wall of the so called Knight's Room. However, a well-preserved south – west corner of the main body made from massive and technologically well dressed blocks of granite (fig. 10) is clearly visible in the south elevation of the castle, in the part adjoining the Gothic tower. At the same time, architectural research conducted in the interior indicated that the above mentioned western wall was added to the load-bearing north wall, which excluded the previous thesis saying it was the end of the body of the analysed structure. Moreover, the stone face of the western wall, revealed under the plaster, definitely differs technologically from the stone bond in the load-bearing

a ubytki pomiędzy ciosami wypełniono rumoszem kamiennym.

Rozpatrując proporcje badanego obiektu względem znanych palatiów wczesnopiastowskich można stwierdzić, iż budowla romańska w Górcie wpisuje się rozmiarami korpusu w ogólną tendencję wielkościową auli książęcych⁴. Obiekt o osiowym układzie posiada, od wschodu idąc, kwadratowe prezbiterium zamknięte prosto i odizolowane lub tylko osłonięte od korpusu zarejestrowanym w trakcie badań murem poprzecznym. Prezbiterium jest morfologicznie związane z korpusem, a pierwotny poziom użytkowy znajduje się znacznie poniżej domniemanego zewnętrznego poziomu średniowiecznego, który został zniesiony odsłaniając niebezpiecznie fundamenty budowli, zabezpieczone w późniejszym okresie betonową opaską wzmacniającą. Elewacja prezbiterium została dodatkowo wyposażona w cokół, czego pozbawiony jest korpus budowli. Wnętrze prezbiterium doświetlone zostało tylko jednym otworem okiennym w ścianie wschodniej, istnienie okien w ścianach bocznych wykluczyły wytyczone tam sondy architektoniczne.

Najciekawiej rysuje się dyspozycja przestrzena korpusu. Wnętrze podzielone zostało na dwa pomieszczenia. Koncepcja ta była pierwotna, o czym świadczy przewiązanie murów. Pomieszczenie prostokątne sąsiadujące z prezbiterium ma wymiary (mierząc we wnętrzu) 12 m × 7 m. Jego pierwotny poziom użytkowy znajduje się 16 cm poniżej poziomu prezbiterium, co oznacza, iż próg zachowanego w elewacji południowej portalu znajduje się ponad 60 cm od podłogi użytkowanego pomieszczenia. Stwarza to konieczność wprowadzenia schodów w ilości co najmniej pięciu stopni, by komunikacja z zewnątrz była możliwa. Pomieszczenie zachodnie jest w rzucie kwadratowe, o wymiarach 7 m × 7 m. Jak już wcześniej wspomniano, w badanym obszarze nie zarejestrowano pierwotnego poziomu użytkowego (ryc. 11).

Taki układ przypomina rozwiązania przestrzenne palatiów wczesnośredniowiecznych. Rysuje się tu wyraźnie typ osiowy palatium sprzężonego z kaplicą na rzucie kwadratu. Dla zaznaczenia wyjątkowości i sakralnego charakteru kaplica została wyposażona we wspomniany cokół. Część pałacowa podzielona została na aulę reprezentacyjną oraz *caminatę*. Aula zajmowała poziom zagłębionego parteru, a jej podłoga wykonana była z drewna o czym świadczą zachowane w profilach archeologicznych warstwy spalonego drewna. Aula komunikowała się bezpośrednio z kaplicą za pomocą jednego stopnia (różnica 16 cm w poziomach), a kaplica odgródzona była prawdopodobnie ścianą z prześwietem. Na granitowej posadzce w kaplicy styecznie ze ścianą

ing walls of the Romanesque edifice. Carelessly dressed large blocks of granite, roughly square-shaped and laid in uneven layers, were poured over with lime and sand mortar which spilled onto the stone surface, and the gaps between the blocks were filled in with stone rubble.

Considering the proportions of the object in question in relation to other known early-Piast palatia, it can be stated that the measurements of the Romanesque building in Górcza fit into the general size tendency of a princely hall. The object with an axial layout had, from the east, a square presbytery enclosed in a straight line and was isolated or merely screened from the main body with the crosswise wall registered during the excavations. The presbytery is morphologically connected with the main body, and the original utility level is located much below the supposed external medieval level which was wiped out and dangerously revealed the building foundations, secured later with a concrete strengthening band. The presbytery elevation was additionally supplied with a base course of which the main building is deprived. The presbytery interior was additionally lit with just one window in the eastern wall, the existence of windows in side walls was excluded by the architectural survey conducted there.

The spatial disposition of the main building seems most interesting. The interior was divided into two rooms. This was the original concept, which is confirmed by wall lacings. The rectangular room adjacent to the presbytery measured (inside) 12 m × 7 m. Its original utility level is lying 16 cm below the level of the presbytery, which means that the threshold of the portal preserved in the south elevation was situated over 60 cm above the floor of the used room. It created the necessity of introducing at least five stairs to make traffic from the outside possible. The western room was laid out on the plan of a square measuring 7 m × 7 m. As has been mentioned before, no original utility layout was registered within the examined area (fig. 11).

Such a layout resembles spatial solutions of early medieval palatia. The axial type of palatium combined with a chapel on a square plan is clearly visible here. To emphasise its uniqueness and sacred character the chapel was fitted with the mentioned base course. The palace section was divided into a formal hall and the *caminata*. The hall was located on the sunken ground floor, and its floor was made of wood which was confirmed by the layers of burnt timber preserved in archaeological profiles. The hall communicated directly with the chapel by means of one step (the difference of 16 cm between the levels), and the

wschodnią stała kamienna mensa. *Caminata* była prawdopodobnie usytuowana wyżej, na tyle, by pod nią znalazła się przestrzeń na potrzeby *cellarium*. W części zachodniej skała lekko ucieka, a wybrany poziom użytkowy mógł się znajdować niżej od poziomu auli (ryc. 12, 13). Prawdopodobnie istniała również bezpośrednia komunikacja między częścią prywatną a reprezentacyjną, o czym świadczy odczyt georadaru, wyraźnie ukazujący przerwę w murze poprzecznym (otwór drzwiowy) usytuowaną na osi. Potwierdzeniem powyższych tez może być też rytm okien romańskich w elewacji południowej. Na aulę przypadają trzy okna w jednakowych odstępach, dalej widoczna jest wyraźna przerwa, po której następuje sekwencja dwóch okien przypadających na strefę prywatną. Komunikacja zewnętrzna z poziomem użytkowym części mieszkalnej mogła być bezpośrednia, rozwiązana za pomocą schodów drewnianych lub kamiennych na wzór pałacu w Naranco czy niemieckich pałaców cesarskich. Być może, wykusz znajdujący się w elewacji południowej zamku stanowi pozostałość takiego rozwiązania.

Badania architektoniczne nie potwierdziły natomiast istnienia wieży mieszkalnej. Niewielka grubość murów (105 cm) dodatkowo wzmacnia proponowaną koncepcję wizualizacji korpusu o jednolitej wysokości, przekrytego wspólnym dachem (ryc. 14).

Datowanie

Brak zabytków ruchomych lub ich występowanie w warstwach zasypowych zdecydowanie utrudnia datowanie obiektu. Jednak analiza dobrze zachowanych wątków murów oraz detalu architektonicznego uprawnia do postawienia tezy o wcześniejszej, niż dotychczas sądzono, metryce. Uznawany za późnoromański (poł. XIII w.), kościół przez A. Kadłuczka i autorkę jest datowany na połowę XII wieku⁵. Za takim datowaniem przemawia bardzo staranny wątek murów w układzie warstwowym wykonany z ciosów granitowych o precyzyjnej obróbce partii licowych. Średnia długość ciosów waha się pomiędzy 40 a 70 cm, a niewielka wysokość od 10 do 18 cm. Wąskie, starannie opracowane spoiny są podcinane, co przemawia za XII-wiecznym rodowodem technologicznym. Takie traktowanie lica, precyzja układu i elegancja modelunku powierzchni kamienia stwarza podstawy do wniosku, iż lico wewnętrzne nie były przeznaczone pod tynk. Analiza stylistyczna profilowania cokołu oraz detalu architektonicznego, w tym zachowanych okien romańskich również pozwala wydatować je na wiek XII. Zwraca uwagę nietypowy i bardzo skromny portal wejściowy z prostą belką nadproża, pozbawiony dekoracji, a także ty-

chapel might have been separated by a wall with a gap. A stone mensa stood adjoined to the eastern wall on the granite floor in the chapel. *Caminata* might have been situated higher, so that there was sufficient room beneath for a *cellarium*. In the western part, the rock slightly falls back and the selected utility level could have been located below the level of the hall (fig. 12, 13). Direct communication between the private and formal sections must also have existed, which has been confirmed by georadar reading clearly showing a gap in the crosswise wall (door opening) situated along the axis. The above can also be confirmed by the rhythm of Romanesque windows in the south elevation. There are three equidistant windows in the hall, then a distinct break, followed by a sequence of two windows in the private section. External communication with the utility level of the living quarters could have been direct, resolved with the aid of wooden or stone stairs like in the palace in Naranco or in German imperial palatia. The bay window found in the south elevation of the castle might constitute the remains of such a solution.

Architectural research did not actually confirm the existence of a dwelling tower. The walls which are only 105 cm thick additionally reinforce the proposed concept of visualization of the main body of equal height, covered with one roof (fig. 14).

Dating

Lack of movable artefacts or their occurrence in landfill layers definitely make dating of the object more difficult. However, the analysis of well preserved wall bonds and architectural details allows for putting forward a thesis about its earlier origins than has been thought before. Regarded as a late Romanesque church (mid-13th c.), it was dated to the mid-12th century by A. Kadłuczka and the author. Such dating is supported by the very careful wall bond in layer layout made from granite blocks whose face sections were very precisely dressed. The average length of blocks measured between 40-70 cm, and their height measured between 10-18 cm. Narrow, carefully worked joints were cut in, which would suggest their 12th-century technological origins. Such treatment of the wall face, precision of layout and elegance of modelling the stone surface led to the conclusion that the internal wall face were not intended to be plastered over. The stylistic analysis of base course profile and architectural detail, including the preserved Romanesque windows, also allows for dating them to the 12th century. Attention is drawn by an untypical and very modest entrance portal with a sim-

powych dla architektury sakralnej archiwolty i schodkowanych ościeży. Portal ma charakter świecki i stylistycznie zbliżony jest do portalu z palatium w czeskim Chebie (dawne Eger⁶, ryc. 15).

Za XII-wiecznym rodowodem budowli romańskiej w Górcie opowiadał się w przeszłości T. Kozaczewski, który identyfikował ją z przeprowadzoną przez Piotra Włostowica akcją sprowadzenia i uposażenia przez niego kanoników regularnych w I poł. XII wieku⁷. W świetle przedstawionych tu wyników wydaje się uzasadniona interpretacja źródeł historycznych dotyczących tego wydarzenia, jako osadzenia sprowadzonych przez komesa zakonników właśnie w Górcie, gdzie istniała siedziba książęca. To właśnie ten obiekt oddał Włostowic kanonikom regularnym wraz z przyległościami, jako miejsce dogodne na przeczekanie, aż do momentu ukończenia budowy opactwa NMP na Piaśniku w Wrocławiu. Osadzając ich *in monte Silencii*, czyli w masywie Ślęży, jak można tłumaczyć pojawiające się w źródłach historycznych określenie. Dopiero po przeniesieniu do docelowej siedziby nastąpiła transformacja w budowlę sakralną, o czym świadczy uchwycona w trakcie badań archeologicznych druga faza budowli romańskiej⁸.

Powyższe palatium jest pierwszym tego typu przykładem rezydencji możnowładczej w Polsce, w przeciwieństwie do stosunkowo licznych książęcych, stąd też rozpoznanie jego dyspozycji przestrzennej i funkcjonalnej jest zagadnieniem ważnym, niosącym możliwość poszerzenia i uzupełnienia dotychczasowej wiedzy na temat wczesnośredniowiecznego budownictwa rezydencjonalnego w tej części Europy.

ple lintel beam, devoid of ornaments or archivolts and step embrasure typical for church architecture. The portal is of lay character and stylistically resembles the portal from the palatium in Czech Cheb (former Eger, fig. 15).

In the past, T. Kozaczewski was in favour of the 12th-century origins of the Romanesque building in Górkę, who identified it with the process of bringing in and endowing Canons Regular carried out by Piotr Włostowic in the first half of the 12th century. In the light of the results presented here it seems justified to interpret the event, described in historical sources, as settling the monks brought in by the komes (earl) right in Górkę where the princely seat existed. This was the object that Włostowic donated to Canons Regular, together with adjoining property, to serve as a temporary seat until the construction of the abbey of the Holy Virgin on the Sand in Wrocław was completed, for the moment settling them *in monte Silencii* that is in the Ślęża ridge, as the term appearing in historical sources could be translated. Only after the Canons had moved to their destination, was the object transformed into a church, which can be confirmed by the second phase of the Romanesque building registered during archeological research.

The above palatium is the first of its type example of a magnate residence in Poland, contrary to the relatively numerous princely ones, therefore identification of its spatial and functional disposition is an important issue, offering the possibility of broadening and supplementing previous knowledge concerning the early medieval residential building in this part of Europe.

¹ Kwestię identyfikacji budowli romańskiej z kościołem konsekrowanym w 1256 roku uznawaną przez Z. Świechowskiego omówiono szczegółowo w: A. Kadłuczka, K. Stala, *Relikty romańskiego obiektu w Sobótce-Górcie i problem jego pierwotnej funkcji* [w:] *I Forum Architecturae Poloniae Medievalis*, Kraków 2007, s. 129. Por. także Z. Świechowski, *Architektura romańska w Polsce*, Warszawa 2000, s. 222-223; idem, *Katalog architektury romańskiej w Polsce*, Warszawa 2009, s. 435-437.

² Zewnętrzny poziom średniowieczny został zniwelowany podczas licznych prac remontowo-budowlanych, co wykazały badania archeologiczne przeprowadzone w 2002 roku na zewnątrz badanego obiektu. Por. B. Kwiatkowska-Kopka, K. Stala, *Ratownicze badania archeologiczno-architektoniczne o charakterze sondażowym na stanowisku Sobótka Górkę* [w:] *I Forum Architecturae Poloniae Medievalis*, Kraków 2007, s. 151-174.

³ Na marginesie rozważań warto dodać, iż uważana do niedawna za kościół wielkomorawską budowlę z Devina, posiadającą podłużny korpus z poprzecznymi podziałami jest obecnie interpretowana jako zespół palatium! Por. T. Rodzińska-Choraży, *Zespoły rezydencjonalne i kościoły centralne na ziemiach polskich do połowy XII wieku*, Kraków 2009, s. 142-144.

⁴ Zestawienia metryczne palatiumów i ich analiza stylistyczna oraz propozycja genealogii zostały przedstawione obszernie w: K. Stala, *Wczesnośredniowieczne zespoły palatium w Polsce jako przykład adaptacji i transformacji antycznej za pośrednictwem europejskich wzorców architektonicznych*, *Przestrzeń i Forma* 7/8, 2007, s. 143-170, a nowe spojrzenie na to zagadnienie przedstawiła ostatnio T. Rodzińska-Choraży. Por. T. Rodzińska-Choraży, op.cit. Ze starszych publikacji wymienić należy: Z. Pianański, *Sedes Regni Principales, Wawel i inne rezydencje*

piastowskie do połowy XIII wieku na tle europejskim, Kraków 1994.

- ⁵ Por. A. Kadłuczka, K. Stala, op.cit.; idem, idem, *Romańska budowla w Sobótce-Górcie w świetle ostatnich badań* [w:] *Architektura romańska w Polsce, Nowe odkrycia i interpretacje*, Gniezno 2009, s. 488-492.
- ⁶ Palatium w Chebie pochodzi z czasów panowania Fryderyka I Barbarossa i jest datowane na lata ok. 1165-1188. Portal wejściowy wiodący bezpośrednio na kondygnację reprezentacyjną jest zaskakująco podobny do portalu w południowej elewacji budowli romańskiej w Górcie, jak prosta belka nadproża, brak dekoracji, surowy styl wyko-

nania oraz technologia formowania ościeży, por. A. Merhautova, D. Trestik, *Romanske Umeni v Čechach a na Morave*, Praha 1984, s. 170-171.

- ⁷ T. Kozaczewski, *Jednonawowe kościoły romańskie na Dolnym Śląsku*, Zeszyty Naukowe Politechniki Wrocławskiej, 16, *Architektura* 2, s. 33-60. Podobną opinię reprezentowało wielu badaczy polskich, niemieckich i czeskich. Por. A. Kadłuczka, K. Stala, *Romańska...* op.cit., s. 487-488.
- ⁸ Zagadnienie drugiej fazy budowli romańskiej (sakralnej) jest tematem artykułu planowanego do publikacji na łamach „Wiadomości Konserwatorskich”.

Streszczenie

W wyniku badań archeologiczno-architektonicznych kontynuowanych w roku 2008 w obrębie najstarszej części kompleksu zamkowego w Sobótce-Górcie, będącego wedle utrwalonych w literaturze przedmiotu opinii reliktem kościoła prepozytury kanoników regularnych, uchwycono istotne sekwencje nawarstwień oraz relikty architektury, które w sposób diametralny zmienić powinny podejście do historii badanego obiektu, jak też jego pierwotnej funkcji. Badania, o których tu mowa, mają charakter ratowniczy i poprzedzający inwestycję obejmującą kompleksową modernizację zarówno zabytkowego obiektu zamkowego, jak również otaczającego go zespołu parkowego wraz z zabudową gospodarczą. Prowadzone są z przerwami od 2002 roku, a od 2007 roku w zespole dwuosobowym: A. Kadłuczka (kierownik badań) oraz autorka. Interpretacja przedstawionych w niniejszym artykule wyników daje podstawy do postawionej tezy o pierwotnym świeckim charakterze budowli romańskiej w Górcie. Rozpoznane w trakcie badań rozmieszczenie pomieszczeń w obiekcie przypomina rozplanowaniem palatia wczesnopiastowskie, a zarejestrowane najstarsze poziomy użytkowe świadczące o dużym zagłębieniu pierwotnej podłogi (drewnianej) względem poziomu zewnętrznego są zastanawiające w przypadku budowli sakralnej, natomiast zrozumiałe w zastosowaniu do budowli świeckiej. Zaproponowana zmiana dotychczasowego datowania budowli romańskiej na wiek XII wynika z analiz detalu architektonicznego oraz wątku muratorskiego, a przypisanie własności Piotrowi Włostowicowi wydaje się być uzasadnione w świetle istniejących źródeł historycznych.

Abstract

As a result of archaeological and architectural research carried out in 2008 within the oldest part of the castle complex in Sobótka-Górka which, in the light of opinions presented in the literature of the subject, was a relic of a provostship church of Canons Regular, significant sequences of accumulations and relics of architecture were registered which should diametrically change the approach to the history of the examined object, as well as its original function.

The research discussed here was of rescue character and preceded the enterprise involving complex modernisation of both the historic castle and the surrounding park complex with utility buildings. It has been conducted intermittently since 2002, and since 2007 by a two-member team: A. Kadłuczka (research manager) and the author of this article. Interpretation of the results presented in this article served as a basis for making a thesis concerning the originally lay character of the Romanesque building in Górka. The layout of rooms in the object, identified during research, resembles the layout of early – Piast palatia, and the registered oldest utility levels proving that the original (wooden) floor was sunk much lower than the outside level would be surprising in the case of a church building, though understandable when applied in a lay building. The suggested change of the previous dating of the Romanesque building to the 12th century resulted from analyses of architectural details and bricklaying bonds, and ascribing its ownership to Piotr Włostowic seems to be justified in the light of the existing historical sources.